

Derleme

Özel Eğitim

Ülkemizde Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklarda Sosyal Becerileri Geliştirmeye Yönelik Yapılan Güncel Çalışmalar

Kübra Aslan¹, Semra Şahin²

¹Özel İlk Emek Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Ankara

²Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü, Ankara

Özet

Otistik özellikler gösteren bireylerde; sosyal etkileşim sorunları, dil ve iletişim sorunları ile sınırlı/yinelenen ilgi ve davranışlar gözlenmektedir. Sosyal beceri eksiklikleri, bu tanıyı alan bireylerin yaşamsal zorluğu haline gelmektedir. Bu nedenle, sosyal beceriye yönelik yapılan araştırmalar ve uygulamalar büyük önem taşımaktadır. Bu derleme, ülkemizde OSB’de sosyal beceriyi geliştirmeye yönelik 2010-2015 yılları arasında yapılan ulusal tez araştırma merkezinde yayımlanmış yüksek lisans ve doktora tezleri, EBSCO-host veri tabanı ve google akademik arama motorundan “otizm”, “otizm ve sosyal beceri” anahtar sözcükleri kullanılarak ulaşılan çalışmaları içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Otizm spektrum bozukluğu, sosyal beceri

Review Paper

Special Education

Current Studies Conducted In Turkey towards Improving the Social Abilities In Children Diagnosed With Autism Spectrum Disorder

Kübra Aslan¹, Semra Şahin²

¹Özel İlk Emek Education and Rehabilitation Center, Ankara

²Hacettepe University, Faculty of Health Sciences, Department of Child Development, Ankara

Abstract

Individuals with Autism Spectrum Disorder (ASD) are observed that they display social-interaction problems, language and communication issues and limited/stereotypical interests and behaviors. Being lack of social abilities may make lives of individuals diagnosed with ASD harder. For that reason, researches and practices in the field of ASD has a great importance. This review paper contains published master's and doctorate thesis conducted between 2014-2015 in Turkey towards improving social abilities in individuals with ASD, in national thesis research center, and the studies that were reached in Google Academics Search Engine and EBSCO-host database by using the key words "autism", "autism and social ability".

Keywords: *Autism Spectrum Disorder, social ability*

Corresponding Author: Kübra Aslan, Özel İlk Emek Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi-Yenimahalle-Ankara,
kubraaslan@hacettepe.edu.tr

Giriş

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) Amerikan Psikiyatri Birliği'nin 2013 yılında yayımladığı Ruhsal Bozukluklar Tanı ve İstatistik Kitabı-5'e (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders-5/DSM-5) göre, sosyal iletişim ve etkileşimdeki kalıcı yetersizlikler, sınırlı/yinelenen davranış örüntüleri, aynılıkta ısrarcılık, rutinlere bağlılık ve duysal uyaranlara aşırı duyarlılık ya da duyarsızlıkla kendini gösteren ve belirtileri çok yoğun olarak 24 ay ve sonrasında ortaya çıkan bir gelişimsel yetersizliktir (DSM-5, 2013, Çev: Köroğlu, 2013).

Sosyal iletişimdeki zorluklar, karşılıklı sosyal iletişim zorluklarını, sözel olmayan sosyal davranışları ve sosyal ilişkilerin kurulmasını içermektedir. Sınırlı ve tekrarlayıcı davranışlar da stereotipik davranış ya da konuşmayı, rutinlere aşırı bağlılığı ve takıntılı ilgileri içermektedir. Davranışlardaki bu farklılıklar erken çocukluk döneminde bile görülebilmektedir (Turhan, 2015).

Farklı disiplinler ve eğitim konusunda farklı teorik yaklaşımlara sahip olan uzmanlar "OSB" grubunda yer alan çocukların bozukluklarının merkezinde sosyal beceri yetersizliğinin olduğunu ve bu nedenle eğitimde ilk hedefin bu alan olması gerektiği" konusunda fikir birliğine sahiptirler (Matson, Matson ve Rivet, 2007). Osterling ve arkadaşları (2002) OSB gösteren çocukların 1. yaş günü video görüntülerine ulaşmış ve normal gelişim gösteren akranlarıyla karşılaştırmışlardır. Bu çalışmada, OSB gösteren çocukların normal gelişim gösteren akranlarından farklı olarak isimleri söylendiğinde zayıf tepki verdikleri, sosyal olmayan görsel uyaranlara dikkatlerini yönelttikleri, nesnelere sürekli ağızlarına götürdükleri ve sosyal dokunmayı reddettikleri görülmüştür (akt. Turhan, 2015).

Demir (2014) otizmliler çocukların sosyal becerilerinin farklı değişkenler açısından değerlendirdiği araştırmasında nedensel-karşılaştırma yöntemi kullanmıştır. Araştırmanın verileri 6-17 yaş arası 208 otizmliler çocuğun anne-babası ve öğretmenleri oluşturmuştur. Verilerin analizi sonucunda, araştırma grubundaki çocukların sosyal beceri puanlarının otizmin derecesi ve tanılarına göre anlamlı düzeyde farklılaştığı; cinsiyetlere, yaşlara, eğitime başlama yaşına ve kardeşe sahip olmaya göre farklılaşmadığı belirtilmiştir.

OSB gösteren bireyler aynı zamanda çevrelerindeki "sosyal uyaranlara dikkat" becerisinde yetersizlik yaşamaktadırlar (Turhan, 2015). Bu durum çocuklarda sosyal iletişimde önemli problemlere neden olmaktadır. Bununla birlikte, OSB gösteren çocuklar çevrelerindeki kişileri anlamakta ve onlarla iletişime geçmekte zorluklar yaşamaktadırlar. Ayrıca bireyden çok nesnelere yoğunlaştıklarına ilişkin çalışmalar bulunmaktadır.

Sosyal beceride yaşanan kısıtlılıklar, yaşamın ilk yıllarında kendini göstermekle birlikte, bireyin yaşı arttıkça, ileri düzeyde sosyal becerilerin gerekliliğinin artması ile birlikte bireyin yaşadığı sosyal, iletişimsel, etkileşimsel güçlüğü şiddeti de artmaktadır. Örneğin, yaşlıları gibi paralel oyun oynaması gerekirken, yalnız oynamayı tercih eden, sosyal iletişim başlatmada güçlük yaşayan birey, bilişsel süreçlerin artmasıyla birlikte zihin kuramı ve ahlaki düzeyin de farklılaşması ile daha karmaşık sosyal davranışlar ve empatik beceriler gerektiren sosyal becerilere maruz kalırlar. Dolayısıyla çocukların sosyal beceri kazanımına odaklanmak gerekmektedir. Örneğin;

- Başkalarına yardım etme,
- Başkalarından yardım / bilgi isteme,
- Yardım ve destek gördüğü kişiye teşekkür etme,
- Yaptığı hatalar karşısında hatırlatma gerekmeksizin özür dileme,
- Herhangi bir konu hakkında konuşma başlatabilme,
- Kendisine sorulan sorulara cevap verme,
- Toplumsal kurallara uyma,
- Sırasını bekleme,
- Çevresindeki kişilerle işbirliği yapma,
- Eleştiriye açık olma,
- Yapılan iş ile ilgili çevresindeki kişilerin fikrini alma,
- Yeni tanıştığı kişiye kendisini tanıtabilme,
- Birlikte zaman geçirme, gibi.

Sosyal beceriler, oldukça uzun bir liste olup yaşa ve gelişime bağlı olarak gereksinimler de farklılık göstermektedir. Her çocukta olduğu gibi OSB olan çocuklar da sosyal beceriler; bireyin toplumda yaşamasını, akranları ve toplumdaki diğer fertler ile etkileşimini sağlamaktadır.

Bireylerin toplum içerisinde başkalarına muhtaç olmadan hayatlarını sürdürebilmeleri, yaşam standartlarını arttırabilmeleri, genellikle çevresi ile kurdukları iyi iletişime bağlıdır. Engelli olan ya da engelli olmayan bütün fertlerin, toplumdaki diğer fertler ile sağlıklı bir uyum içerisinde hayatlarını sürdürebilmeleri, sahip oldukları sosyal becerileri ile doğrudan ilgilidir (Sucuoğlu, Çiftçi-Tekinarslan ve Pınar 2013).

OSB gösteren çocukların sosyal becerilerinin gelişimi normal gelişim gösteren çocuklarınkinden farklılık göstermektedir. Gelişimlerdeki bu farklılıklar aynı zamanda çocukların sosyal kabullerini, etkileşim kurma ve sosyal becerilerini de etkileyebilmektedir.

Örneğin, sosyal uyum güçlüğü, OSB olan çocukların temel sorunlarının başında gelmektedir (Turhan, 2015).

Özel gereksinime muhtaç çocukların, sosyal becerileri kazanamama ya da sahip oldukları sosyal becerilerini yeterince sergileyememe gibi durumları sıklıkla gözlenebilmekte, bu çocukların yaptıkları birçok problem davranışın, sosyal beceri yetersizliğinden kaynaklandığı, sosyal becerilerinin akademik beceriler için de gerekli olduğu açıklanmaktadır (Sucuoğlu ve Kargın, 2006). Dolayısıyla OSB olan çocukların sosyal etkileşim boyutunda da gereksinimlerinin belirlenmesi önem kazanmaktadır. Türkiye’de de OSB olan çocukların sosyal becerilerini ölçme ve değerlendirmede çeşitli araçlar kullanılmaktadır. Bunlardan biri Öner, Öner, Çöp, Munir (2012) tarafından Türkçeye uyarlanıp geçerlilik ve güvenilirliği yapılan 18-60 aylık çocuklara uygulanan Sosyal İletişim Ölçeği’dir (SİÖ). Diğer Türkçe Sosyal İletişim Ölçeği Yaşam Boyu Formudur ve bu formun geçerlik ve güvenilirlik analizi de Avcil ve arkadaşları (2014) tarafından yapılmıştır. Araç 4-18 yaş grubuna yönelik sosyal iletişim becerilerini ölçmeye dayanmaktadır. Sosyal İletişim Ölçeği’nin dört boyutu bulunmaktadır. Bunlar; karşılıklı sosyal etkileşim, iletişim, sınırlı, basmakalıp davranışlar ve yineleyici davranışlardır.

OSB olan bireylerin iletişim güçlüklerine yönelik yöntemsel çalışmalar da mevcuttur. Koyuncu (2009) tarafından yürütülen “Karşılıklı yoğunlaştırılmış etkileşim yönteminin otizm tanılı çocuklarda iletişim becerilerinin gelişimine etkisinin değerlendirilmesi” adlı yüksek lisans tezinde otizm gösteren 4, 5 ve 14 yaşlarındaki üç erkek çocuğa karşılıklı yoğunlaştırılmış etkileşim yöntemi kullanarak otizmlili çocukların iletişim becerilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. Oturumlar sonunda iletişim becerilerinde örneğin, istekleri için ses vermesi, gülümsemesi, sarılması ve işaret etmesi gibi becerilerini yerine getirmede en az iki kat artış gözlemlendiği belirtilmiştir.

OSB gösteren bireylerin sosyal becerilerin öğretiminde birçok yöntem kullanılmaktadır. Bunlara örnek olarak bilişsel süreç yaklaşımıyla öğretim, doğrudan öğretim, akran aracılı öğrenme, işbirlikli öğrenme, temel tepki öğretimi, model olma, şekil verme, ipucu verme, fırsat öğretimi, dönüt, sosyal pekiştirme, davranışsal prova uygulamaları, sosyal öykü, video temelli öğretim örnek olarak verilebilir (Turhan, 2015).

Girli ve Atasoy (2010) yüksek fonksiyonlu otizm ve Asperger sendromlu kaynaştırma çocuklarına “alay edilmeye başa çıkma” ve “uygun olmayan dokunmaktan kaçınma” becerilerini kazandırmak amacıyla bilişsel süreç yaklaşımı temel alınarak hazırlanan sosyal beceri öğretim programının etkililiğini araştırmışlardır. Tek desenli araştırma modelinin kullanıldığı çalışmada kaynaştırma programından yararlanan 10 ila 13 yaşlarında, 8 erkek ve 1

kız, toplam 9 otizm tanısı almış ilköğretim öğrencisi için hedeflenen sosyal becerilerin öğretiminde toplam 16 öykü ve bu öykülere ilişkin 16 resimli kart kullanılmıştır. Her öğrenci ile haftada ikişer oturum olmak üzere, toplam 22 çalışma yapılmıştır. Sonuçlar, otizmliler çocuklara “alay edilmeye başa çıkma” ve “uygun olmayan dokunmaktan kaçınma” becerilerinin öğretiminde bilişsel süreç yaklaşımı kullanılarak yapılan eğitimin etkili olduğunu göstermiştir.

Sosyal beceri öğretiminde yöntem ve teknikler kadar, ölçüt değişkenlerin ve hazırlanan müdahale programının sosyal geçerliği, birey için hangi amaca hizmet ettiği gibi konular da oldukça önem taşımaktadır. Araştırmacılar tarafından yürütülen gözden geçirme ve meta analiz çalışmaları; müdahale programlarının yapısı, işlevliliği, kullanılan yöntem ve tekniklerin uygunluğu ve geçerliğini değerlendirme kolaylığı sağlamaktadır.

Okul öncesinde otizm gösteren bireylere yönelik yapılan sosyal beceri öğretim müdahale programlarının 2000-2012 yılları arasında yapılmış gözden geçirmesinde bu çalışmaların etkililiklerine ilişkin bilgiler verilmiştir. Çalışmaların %26’sında, “İleri Sosyal İletişim ve Oyun Programı” gibi standartlaştırılmış sosyal beceri müdahale programları mevcuttur. Bu programların amacı, evde sembolik oyunun sıklığını arttırmak, anneyle oynarken kurulan ortak dikkatin ve çocuğun başlattığı iletişim kurmaya yönelik davranışların sıklığını arttırmaktır. İncelenen tüm çalışmaların %21.7’sinde sosyal beceri öğretimine ilişkin grup müdahalelerinin de etkililik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Tüm çalışmaların %21.7’sinde etkililikleri en çok kanıtlanmış olan yöntemlerle (sosyal öykü, taklitle öğretim, -miş gibi oyunla öğretim, temel taklit öğretimi ve kendi kendine model olma ile öğretim yöntemleri) sosyal beceri öğretimi içinde yer almaktadır (Diken ve Güven, 2014).

OSB olan çocuklarla gerçekleştirilmiş grupla sosyal beceri öğretimine ilişkin 2000-2011 yılları arasında yapılan çalışmaların gözden geçirildiği epistemolojik doküman analizi yapılmıştır (Güven ve Vuran, 2015). Bu çalışmada, grupla sosyal beceri öğretiminin, konuşma yapma, okuma, vücut dilini yorumlama, diğerlerinin bakış açısını yorumlama, arkadaşlık kurma gibi önemli sosyal becerilerin öğretimi için etkili olduğu belirtilmektedir. Ayrıca grup formatının akran etkileşimini artırma fırsatı yarattığı ve daha doğal ortamlarda uygulamaya olanak verdiği de ifade edilmektedir. Grupla sosyal beceri öğretimi; sosyal anksiyete, sosyal olarak kabul edilemeyen davranışlar, akranlar tarafından suçlanan ve zorbalık içeren davranışlardan dolayı riskli çocuklarda etkili bir öğretim olduğu aynı zamanda arkadaşlık değerini yoğun bir şekilde kazandırdığı da vurgulanmaktadır. Grup müdahalesiyle sosyal beceri öğretiminde ortak konular; grup üyelerinin yaş ve/veya işlevde bulunma, duygusal düzenleme, tanıma, sosyal kabul, problem çözme ve sosyal iletişim düzeylerine göre

değişkenlik göstermektedir. Bu belirtilen farklı sosyal beceri eksiklikleri deyim öğretimi, stres ve kaygı yönetimi, mesleki ve sosyal beceriler olarak gruba dayalı öğretimi yapılan ve öğretimi etkili olan diğer farklı sosyal beceriler olarak raporlanmıştır. Doküman analizinde, yapılan çalışmaların izlerlik ve genelleme çalışmalarının yetersiz olduğu da belirtilmiştir (Güven ve Vuran, 2015).

NAC (National Autism Center) tarafından 2009 yılında hazırlanan raporda, 1957-2007 güz dönemi arasındaki, OSB'na sahip çocuklar için gerçekleştirilmiş olan müdahale yöntemleri belli ölçütler kapsamında incelenerek (a) bilimsel dayanağı olan (b) umut vadeden (bilimsel dayanağı oluşmakta), (c) bilimsel dayanağı olmayan ve (d) etkili olmayan/zararlı olan müdahale yöntemleri olmak üzere dört kategoride toplanmıştır. Bu sınıflandırma sonucunda toplam 11 eğitim yöntemi/programı bilimsel dayanaklı uygulamalar başlığı altında sıralanmıştır. Bu yöntemlerden bir tanesi de TTÖ-Temel Tepki Öğretimi (Pivotal Response Treatment-PRT)'dir (akt. Korkmaz-Toper ve Diken, 2013).

Temel Tepki Öğretimi (TTÖ); Amerika Ulusal Otizm Merkezi (NAC, 2009) tarafından yayınlanmış olan Ulusal Standartlar Raporu'nda otizmlili çocukların eğitimde kullanılan bilimsel dayanaklı uygulamalardan bir tanesi olarak kabul edilmektedir. TTÖ; uyarın ve tepki genellemesini kolaylaştırmak, ipucu bağımlılığını azaltmak ve bireyin güdülenmesini artırmak amacıyla, öğretimin doğal ortamlarda sunulmasını temel alan doğal öğretim yöntemlerinden biridir. TTÖ hem uygulamalı davranış analizi ilkelerine dayanan hem de doğal bir öğretim yöntemidir. Yöntem çocuk merkezli ve aile eğitimi esaslı olup çocuklara belirli temel davranışları kazandırmayı ve hedeflenmeyen başka alanlarda da ilerlemeler sağlanacağını savunur. Ayrıca TTÖ güdülenme, çoklu uyarınlara tepki verme, kendini yönetme, kendiliğinden iletişim başlatma ve empati temel alanlarından oluşmaktadır.

Diken ve Korkmaz (2013), 1995 ile 2011 yılları arasında TTÖ ile gerçekleştirilmiş olan 16 etkililik araştırmasına ulaşmış ve bu araştırmaları betimsel olarak analiz etmişlerdir. Elde edilen bulgular TTÖ'nün okul öncesi ve ilköğretim dönemindeki otizm spektrum bozukluğu gösteren çocuklara ifade edici dil becerilerinin kazandırılmasında, sosyal becerilerin ve oyun becerilerinin öğretiminde etkili olduğunu göstermektedir (Korkmaz-Toper ve Diken, 2013).

Vuran ve Genç-Bozkuş (2013) sosyal becerilerin öğretiminde "temel tepki öğretimiyle" yürütülen araştırmaları incelemişlerdir. Nitel bir döküman analizinden oluşan çalışma kapsamında 23 araştırmaya ulaşılmıştır. Öğretimi yapılan sosyal beceriler açısından incelendiğinde araştırmaların %35'i oyun becerileri, %35'i iletişim ve sosyal etkileşim başlatma becerileri, %13'ü ortak dikkat başlatma ve sürdürme becerilerini içerdiği

bulunmuştur. Yapılan inceleme sonucunda; araştırmaların %70'inde öğretimi yapılan sosyal becerilerin seçiliş nedenlerine yer verildiği, yalnızca %25'inde sosyal geçerlik verisi toplandığı, sonucuna ulaşılmıştır. Vuran ve Genç-Bozkuş (2013) bu oranın, sosyal beceri öğretimine odaklanan araştırmalar için oldukça düşük bir oran olarak belirtilmiştir.

Sosyal öykü uygulamaları; Bilimsel dayanaklı uygulamaları belirlemek için çeşitli kuruluşlar (National Autism Center-NAC, National Professional Development Center-NPDC) tarafından yapılan çalışmalarda bu uygulamalardan birinin de öykü temelli uygulamalar olduğu ortaya konulmuştur. Öykü temelli uygulamalar; Ulusal Standartlar Projesi ve Amerikan OSB Mesleki Geliştirme Merkezi tarafından hedef davranışa ilişkin sosyal durumun betimlendiği belli bir formatta yazılan öykülerin, yazılı senaryoların ya da karikatürle iletişim (comic strip conversations) gibi yazılı metinlerin öğretim amaçlı kullanıldığı uygulamalar olarak tanımlanmıştır. Sosyal öykü uygulamaları ise bu uygulamalar arasında en bilinen ve yaygın olarak kullanılandır (akt. Olçay-Gül ve Tekin-İftar, 2012).

Gray ilk kez 1991 yılında beden eğitimi sınıfındaki bir öğrencisiyle yaşadığı zorluklar nedeniyle kuralları ve doğru tepkileri tanımlayan bir öykü yazmış ve bu öykü sonrasında öğrencisinin kuralları ve kendisinden beklenen tepkileri daha iyi anladığını, sınıftaki etkinliklere daha etkin katıldığını görmüştür. Bu deneyim Gray'e sosyal becerilerde yetersizlik gösteren bireyler için öykülerin etkili bir şekilde kullanılabileceğini göstermiştir (Gül- Olçay ve Tekin-İftar, 2012).

Gray (2004), sosyal öykülerin kullanımının sınır ile hafif düzeydeki zihinsel yetersizliğe sahip ve yüksek işlevli OSB'li çocuklarda IQ 70 den yukarı seviyede olan çocuklar için ideal olduğunu ifade etmiştir. Uygulandığında ise çocukların hedef davranışlarında olumlu yönde hızlı değişimlerin görüldüğünü vurgulamıştır (Karaaslan ve Kutlu, 2010).

Sosyal öykülerin yazılmasında üç amaç bulunmaktadır. Bunlar;

1. Uygun olmayan davranışı azaltmak,
2. Yeni beceriler kazandırmak
3. Var olan becerileri geliştirmek, olarak sıralanabilir (Vuran ve Turhan, 2012)

Sosyal öyküler kullanılarak, okul öncesi kaynaştırma programında yer alan otizm özelliklerine sahip bir çocuğa kendini tanıtmak, yardım ya da bilgi isteme, devam eden etkinliğe katılma becerileri kazandırmak amacıyla bir çalışma yürütülmüştür. Araştırmada, tek denekli araştırma yöntemlerinden davranışlar arası yoklama evreli çoklu yoklama modeli kullanılmıştır. Kendini tanıtmak, yardım ya da bilgi isteme ve devam eden etkinliğe katılma sosyal becerilerini öğretmek için sosyal öyküler yazılmış, yazılan öyküler resimlerle

görselleştirilmiştir. Araştırmaya katılan otizmli çocuğa hedeflenen sosyal beceriler sosyal öykülerle öğretilmiş, daha sonra kaynaştırma eğitimi aldığı anaokulundaki sınıfında bu becerileri kullanıp kullanmadığı yapılan gözlemlerle değerlendirilmiştir. Hedeflenen ölçüt karşılandıktan sonra, sosyal öykülerin geri çekilme oturumları yapılmış, bu oturumlarının ardından iki hafta sonra izleme verileri toplanmıştır. Araştırmanın sonunda, sosyal öyküler aracılığıyla yapılan sosyal beceri öğretiminin etkili olduğu ve izleme verileri öğretilen becerilerin kalıcı olduğunu göstermiştir (Balçık ve Çiftci-Tekinarslan, 2012).

OSB'li bireylerin sosyal beceri öğretiminde sosyal öykülerin kullanıldığı, bağımlı değişkenin oyun davranışını arttırmak olarak belirlendiği bir diğer çalışma ise Topper Korkmaz, Ünal, Özdemir, Çimenci (2014) tarafından yürütülmüştür. Uygulama sonrasında, öğrencinin tenefüs zamanlarında arkadaşları ile oyun kurmaya başladığı, başlatılan oyunlara katıldığı, benzer şekilde ders içindeki etkinliklere de katılmaya başladığı gözlenmiştir (Güven ve Vuran, 2015).

Turhan (2015) doktora tezinde ulaştığı alan taramasında sosyal beceri öğretiminde 1995-2015 yılları arasında sosyal öykülerin uygulamalı olarak kullanıldığı toplam 46 çalışmaya ulaşmıştır. Bu çalışmalardan sadece iki tanesi (Olçay-Gül ve Tekin-İftar, 2012) yurt içinde yapılmıştır. Diğer 42 çalışma yurt dışında yapılmıştır. Sosyal öykü yönteminin kullanıldığı çalışmalar ortam bakımından da ele alınmış ve çalışmaların %12,5'inin örnekleme oluşturan bireylerin evlerinde; %87,5'inin ise sınıf, okul kafeteryası, okul yemekhanesi, okul kütüphanesi, okul oyun alanı ve üniversite birimlerinde uygulandığı görülmüştür. Yapılan çalışmalar genelleme ve izleme verileri açısından değerlendirildiğinde, çalışmaların %35'inde genelleme ve izleme verilerinin toplandığı, %2,5'inde sadece genelleme verilerinin toplandığı, %7,5'inde sadece izleme verilerinin toplandığı ve %55'inde genelleme ve izleme verilerinin toplanmadığı görülmektedir.

Video model, sosyal becerilerin öğretiminde kullanılan diğer etkili uygulamalardan biridir. Uygulamaların temelinde, bireylerin bilgi ve becerileri davranışa ilişkin öğretim yapılmadan ya da bireyin davranışının sonucunu yaşayarak öğrenmesi gerekmeden diğer bireylerin bu davranışları sergilemelerini gözleyerek öğrendikleri görüşüne dayanan gözleyerek öğrenme kuramı bulunmaktadır (Olçay-Gül ve Vuran, 2010). Videoyla model olma, bireyin hedef davranışları gerçekleştiren modeli videodan gözlemesini ve ardından bu davranışları tekrar etmesini içermektedir (Ergenekon, 2012).

Video modelle öğretimde gözlemci, öncelikle modelin davranışını ayırt eder ve daha sonra o beceriyi doğal ortamlarda sergiler. Bu nedenle, video model aracılığıyla öğretilen beceriler kalıcı olduğu kadar, genellenebilir olma özelliği de taşımaktadır (Halisküçük, 2007).

Genellenebilir olması nedeniyle, çocuğun doğal ortamından ayrılmadan, doğal uyarıcılar kullanılarak, doğal öğretim yollarının bir uyarlaması olarak düşünülebilir.

Videoyla model olma ile canlı model olma karşılaştırıldığında, videoyla model olmada videoların hazırlanmasının ve uygulanmasının daha az maliyet ve daha az zaman gerektirdiği gibi aynı zamanda güvenilir bir değerlendirme aracı olduğu belirtilmektedir (Olçay-Gül ve Vuran, 2010). Bu nedenle, videoyla model olma, öğretmenler ve ebeveynler için uygun bir öğretim stratejisidir. Öğretmenler hazırladıkları videoları sadece hedef öğrenci için değil, benzer yetersizliklere sahip diğer öğrenciler için de kullanabilirler. Ayrıca, video klipler, öğretmenlere becerilerin kritik basamaklarını tekrar sunma imkanı vermektedir. Böylece, öğretmenler işlevsel birçok beceriyi öğretmek için birden fazla öğrenci ile tekrar kullanabilecekleri videolarla öğretim süreci hazırlayabilirler.

Video teknolojisi kullanılarak sunulan öğretim; (a) videoyla model olma, (b) videoyla geri bildirim, (c) video ile ipucu ve (d) bilgisayar destekli video öğretimi olarak dört biçimde gerçekleştirilebilmektedir (Turhan, 2015).

Odluyurt (2013) yaptığı araştırmada, ilköğretim kaynaştırma ortamına devam eden otistik özellikler gösteren çocuklara kurallı oyun oynama öğretiminde doğrudan model olma ile öğretim ve video modelle öğretim sunulmasının etkililik ve verimliliklerinin farklılaşp farklılaşmadığı ve araştırmaya katılan öğreten akranların çalışma hakkındaki görüşleri incelenmiştir. Araştırma bulguları, otistik özellikler gösteren çocuklara kurallı oyunların öğretiminde doğrudan model olma ile öğretim ve video ile model olma ile öğretimin etkililiklerinin farklılaşmadığı yönündedir. Başka bir deyişle, bu çalışmada doğrudan model olma ve video modelle öğretim kurallı oyunların öğretiminde eşit derecede etkili bulunmuştur. Araştırma bulguları her iki uygulamanın etkililiklerinin edinim aşamasında farklılaşmadığı gibi kalıcılık ve genelleme aşamasında da farklılaşmadığını göstermektedir.

Sosyal becerilerin öğretiminde bilgisayar ortamında sunulan sosyal öykülerin ve video modelle öğretimin etkililik ve verimliliklerinin karşılaştırılmasının amaçlandığı bir çalışmada 6 –8 yaş aralığında OSB tanılı birey ile yürütülmüştür. Araştırmada çocuklara kazandırılan hedef davranışlar bağımsız oyun başlatma ve sürdürme, anneyle birlikte oyun oynama ve kendisine verilen etkinlikleri tek başına tamamlama becerileridir. Araştırmada tek denekli araştırma desenlerinden dönüşümlü uygulamalar modeli kullanılmıştır. Elde edilen bulgularda oturum sayıları ve doğru tepki yüzdelerine bakıldığında video modelle öğretimin daha verimli olduğu görülmektedir (Turhan, 2015).

Diken ve Acar (2012) yürüttükleri bir araştırmada, video model ile öğretimin kullanıldığı 31 çalışma olduğunu saptamışlardır. Bu çalışmalar, 3-11 yaş grubundaki otistik

bozukluk gösteren çocuklarla gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma kapsamında ulaşılan makaleler ele aldıkları konulara göre ayrılmıştır. Bulgular; video modelin yalnız sunulduğu, bireyin kendisinin model olduğu, video model ve ek uygulamalarla birlikte diğer öğretim yöntemlerinin kullanıldığı, video model ve diğer uygulamaların karşılaştırıldığı araştırmalar olmak üzere dört bölümde toplanmıştır. Araştırma bulgularından elde edilen sonuçlar video model uygulamalarının sosyal beceriler, oyun becerileri, dil ve iletişim becerileri, işlevsel beceriler, öz-bakım becerileri, günlük yaşam becerileri gibi becerilerin öğretiminde etkili olduğunu göstermektedir.

Ergenekon (2012), “Otizmlili Çocuklara Videoyla Model Olma Kullanılarak Ev Kazalarında Basit İlk Yardım Becerilerinin Öğretimi” adlı araştırmasında, 3 OSB’li kaynaştırma öğrencisine ilk yardıma ilişkin zincirleme becerilerin (kesik, sıyrık ve hafif yanık) hikaye okuma, hikayeye uygun benzeşim durumu yaratma ve benzeşim durumuna ilişkin videonun izlendiği videoyla model olma yöntemini kullanmıştır. Çalışmanın genelleme oturumlarında, kendi vücudunun ve araştırmacının vücudunun farklı bir bölgesi ve farklı araç-gereçler kullanılarak ölçüt davranışların gözlemlendiği, genelleme oturumlarında ise bireylerin aranan ölçüt davranışları göstermelerini takiben iki, dört, altı hafta sonra ipuçlarının silikleştirilmesi ölçüt davranışı gösterdikleri belirlenen pekiştirme tarifleri kullanılarak sağlandığı gözlemlenmiştir.

Kurt ve Genç-Tosun (2014), video temelli öğretim kullanılarak yapılan uygulamalarda uyulması gereken basamakları belirten çalışmalarında, video görüntülerinin hazırlanması ve uygulanmasında dikkat edilecek hususlara değinmişlerdir. Bu çalışma, video model ile öğretimin başarı ve kalitesinde, bireysel farklılıkların, doğal ortamın, videonun görsel ve sözel ifade zenginliğinin, kullanılacak araç-gerecin, bireyin hazır bulunuşluluğunun, dikkat sağlayıcı ipucu sunmanın, video gösterim sıklığı ve süresinin önemini göstermektedir. Aynı zamanda bu çalışmada, video ile öğretimin sosyal öykü, yanlışsız öğretim, ipucu sunma ve pekiştirme, etkinlik çizelgeleri gibi farklı uygulamalarla birlikte sunulduğunda daha verimli olacağı belirtilmektedir.

Sosyal beceri öğretiminde grup ile yapılan çalışmalarda video temelli öğretimin etkililiğine dair çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalarda doğru seçilen becerinin grupla sosyal beceri öğretimin başarısını etkilemede önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Otizmlili bireylerin sosyal beceri gerektiren durumlardaki yaşadığı güçlüklerin bir nedeni olarak da zihin kuramı geliştirmede yetersizlikleridir. OSB’li bireyler, diğer insanların zihinsel, duygusal durumlarına atıfta bulunmakta zorluklar yaşadıkları, sözcük dağarcığı ve sözel zeka becerilerinin zihin kuramı geliştirmede önemli bir faktör olduğu bilinmektedir.

Duygu öğretiminde mutlu, üzgün, kızgın, korkmuş olma durumlarının belirtildiği resimlerin kullanıldığı bir araştırmada, bir yüksek fonksiyonlu otizm tanılı ve iki Asperger sendromlu, toplam üç çocuk ile çalışılmış ve yaşça büyük olan ve sözel becerileri daha iyi olan bireyin çalışmada daha başarılı olduğu görülmüştür. Bu çalışma, duyguları öğrenmede resim kullanımının deney grubunun kontrol grubuna göre daha başarılı olduğunu göstermektedir (Girli ve Sabırsız, 2011)

Son yıllarda OSB’li bireyler ile yapılan *yüz işleme becerileri çalışmaları*, bu çocuklarda görülen yüz işleme becerileri sınırlılıklarının yaşamın ilk yıllarında ayırt edilmeye başlanabileceğini ancak sınırlılıkların yaşla beraber arttığını da göstermektedir. Bu çalışmalar, OSB’li bireylerin atipik yüz tanıma stratejilerinin olduğunu, yüzden gelen sözel olmayan ipuçlarını, duyguları anlamakta, ayırt etmede güçlük yaşadıklarını ancak insan yüzünü, burun, göz, ağız derinliği ve yüz üzerindeki konumu şeklinde değerlendirdiklerini göstermektedir. OSB’li bireylerin sosyal becerileri, sosyal yeterlilikleri, dil ve sosyal iletişim becerilerinin gelişimini desteklemek için sanal gerçeklik, robotlar ve çok dokunuşlu ara yüzler gibi farklı bilgisayar teknolojileri kullanılmaktadır. Bu yeni teknolojiler tek başına ya da bir arada kullanıldığında OSB’li bireye, ailelerine ve alanda çalışan uzmanlara OSB araştırma ve müdahalelerinin hızlanmasında ve geliştirilmesinde umut vaat edici alternatifler sunmaktadır. OSB’li bireylerin sergiledikleri bu problemler onların sosyal becerileri, sözel olmayan etkileşim becerileri gibi birçok yaşamsal becerilerinin gelişimini olumsuz etkilerken yapılan araştırmalar OSB’nin doğasını ve gelişimini daha iyi anlamada araştırmacılara yol göstermektedir. İlerleyen araştırmalar ile beraber yüz işleme ve göz izleme çalışmalarından elde edilecek bilgiler sayesinde bebeklerde erken dönemlerde OSB risklerinin saptanması mümkün olabilecek ve böylelikle gelişiminin en erken dönemlerinden itibaren erken müdahale uygulamaları gerçekleştirilebilecektir. Diğer taraftan OSB’li bireylerin teknolojik araç gereçlere gösterdikleri eğilimler, sanal gerçeklik ortamları aracılığı ile sunulan müdahale programlarında etkili olarak kullanılacak ve farklı eğitim amaçlarına hizmet eden teknoloji temelli eğitim programları çalışmaları nitelik ve çeşitlilik açısından zenginleştirilerek yaygınlaştırılabilecektir (Özen ve Özdemir, 2015).

Hanaylı ve ark. (2015) yayınladıkları bildiride, otizmlili bireylerin sosyal becerilerini geliştirmeye yönelik yaptıkları android uygulamayı tanıtmışlardır. Uygulamanın adı ”fidan” olup otizmlili bireylerin günlük yaşamda karşılaştıkları basit becerileri tarif etmektedir. Program işitsel olarak hazırlanmıştır. Bu uygulama sadece giriş seviyesindedir ve geliştirilmeye, sonraki çalışmalara alt yapı olarak kullanılabilme niteliklerine sahiptir (Hanaylı ve ark., 2015). Otizmlili bireylere destek amacıyla yapılan bu uygulamanın

geliştirilme sebebi otizmlili çocuklar için mobil uygulamanın yok denecek kadar az olması ve geliştirilmiş olanlarının da yabancı kaynaklı olmasıdır.

Sonuç ve Öneriler

Otizm Spektrum bozukluğu, sosyal iletişim ve etkileşimde sınırlılıkla kendini gösteren ve bireylerin yaşam işlevselliklerinin en çok sosyal boyutta etkilendiği gelişimsel bir bozukluktur. Yapılan araştırmalar, OSB’de sosyal beceri öğretiminin birey ve yakınlarının hayatlarını kolaylaştırmak, bireylerin yaşama katılımı, uygun roller üstlenmeleri, sosyal etkileşim yoksunluğundan en az etkilenmeleri amacıyla farklı yöntem ve teknikler kullanılarak yürütülmüştür. Güncel çalışmalara bakıldığında, bilimsel temelli yöntemlerden video ile öğretimin ve sosyal öykü kullanımının yoğunlukla kullanıldığını görülmektedir. Bireylerin kendi doğal ortamlarında, öğrendikleri bilgi ve becerileri genelleme şanslarının daha fazla olduğu, uygulama kolaylığı olan bu yöntemler, araştırmalarda kullanıldığı gibi alanlarda da kullanılmaya başlanmıştır.

Turhan ve Vuran (2015), sosyal öykülerin ve video model etkililik ve verimliliklerini inceledikleri bir araştırmada, altı yaşında bir erkek öğrenciye, bağımsız oyun oynama becerisi üzerinde dönüşümlü uygulamalar modelini kullanarak sosyal öykü ve video ile model olma yöntemleri karşılaştırılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda, 7. uygulanma sonunda video ile model olmanın sosyal öykü kullanımından bireyin bağımsız oyun oynama becerisi kazanmada daha etkili olduğu görülmektedir. Ancak sosyal beceri öğretiminde bu iki yöntemin sadece profesyoneller tarafından, uygulama boyunca kullanılması yerine, ailenin bilgi ve becerilerinin sosyal öykü ve video ile öğretime uygulama oluşturacak ve takip edecek yeterliğe çıkarılmasına yönelik aile eğitim programlarına ihtiyaç vardır.

Sosyal öykü ve video ile model olma yöntemleri, bireylerin yönerge takibi, yaşı, davranış problemlerinin olup olmadığı, varsa niteliği ve uygulama sürecine etkisi, dikkat süresi gibi değişkenler ön koşul olarak görülmüştür. Uygulama ön koşullarının olması, yapılan çalışmaların tek denekli ya da örneklem grubunun küçük olması, bu iki yöntemin sınırlılığı olarak görülmektedir.

Diken ve ark., 2013’de yayımladıkları çalışmaya göre, TTÖ’nün okul öncesi ve ilköğretim dönemindeki otizm spektrum bozukluğu gösteren çocuklara ifade edici dil becerilerinin kazandırılmasında, sosyal becerilerin ve oyun becerilerinin öğretiminde etkili olduğunu göstermektedir

Temel tepki öğretimini temel alan uygulamalar, ülkemizde azdır. Oysa ki bu çalışmalar, aile destekli ve bireyin kendi doğal ortamından ayrılmadan, doğal uyarıcılarla yürütülür. Bireyin bilgi ve becerilerini genelleme şansının yüksek olduğu bu çalışmalara ülkemizde yer verilmelidir.

Bireyler, otistik özellikler gösterse de 30 ayını doldurmadan otizm spektrum tanısı alamamaktadırlar. Ancak yapılan bazı araştırmacılar bebeklerin göz hareketleri, göz takibi, nesne seçimi ve nesne ve kişilere bakma süresini istatistiksel veriler kullanılarak bilgisayar ortamında incelemişler ve otizm şüphesi uyandıran bebeklerin, insanlardan ziyade nesnelere daha uzun baktıklarını, anne de dahil olmak üzere insanlara bakmaktan kaçındıklarını, ani ses ve görüntülerden irkilme tepkilerinin nispeten daha az olduğunu belirtmektedirler (Pierce ve ark. 2011). Ülkemizde otizm tanılama yaşı bebeklik döneminden sonra olmaktadır. Tanılamada yaşanan bu gecikme, profesyonel desteği zamanında alamamalarına, sosyal kütüklerinin geç fark edilmesine, konuşmaları için kritik zamanın geçmesine neden olmaktadır. Ülkemizde bebekler, sadece boy-kilo-kafa büyüklüğü gibi doğum sonrası bazı ölçümlerden geçmektedirler. Oysaki risk grubunda olan bebeklerin her 3 ila 6 ayda bir, risk grubunda olmayan bebeklerin ise her yıl gelişim değerlendirme ve takiplerin yapılması, erken müdahalenin etkililiğini arttıracaktır. Buna ek olarak, otizmlili bir birey özel eğitim merkezlerinden uzun yıllar destek almakta ancak, alınan destek yaşamın ilk yıllarında ya da erken çocukluk yıllarında olduğu kadar verimli olmamaktadır. Bireylerin bebeklik döneminde fark edilmeleri ile özel eğitime harcanan maddi destek azalacak ve ailelerin bireyi kabul etmeleri ve çözüme yaklaşmaları kolaylaşacaktır.

Erken dönemde sosyal beceri eğitimleri genellikle zincirleme olup pek çok beceriyi içine alan programlardan oluşur. Bu da erken dönem müdahaleye verilen önemi gösterir. Ancak, Türkiye’de otizmden etkilenen bireylerin sayısına ulaşmanın zorluğu ve okul öncesinde sosyal beceri eğitime yönelik yapılan çalışmaların azlığı bir yana, bu yaş aralığındaki bireylerin gidebileceği okullar da yetersizdir.

Güven ve Vuran’ın (2015) yürüttükleri “Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Bireylerin Sosyal Becerilerinin Geliştirilmesinde Grup Müdahaleleri” adlı çalışmalarında, OSB’li bireylerin sosyal beceri geliştirmelerinde grup müdahalelerin etkililiğine yönelik yapılan 20 araştırma incelemişler ve doküman analizi. Şahin’in (2014) sosyal beceri öğretiminde grup müdahalelerine ilişkin yürüttüğü betimsel analiz çalışması, akran öğretim çalışmalarının %4’nün yetişkinler üzerine yapıldığını göstermektedir. Grup müdahalelerin %55’nin 7-11 yaş aralığında yürütüldüğünü tespit etmişlerdir.

Yapılandırılmış grup çalışmaları, akran ya da grup dinamiği içinde çok farklı öğretim yöntemini kullanışlı hale getirebilir. Olçay-Gül (2012), grup çalışmalarında doğrudan öğretimin etkili olduğunu vurgulamıştır. Yapılan çalışmalar, deyim kullanımı ve stres yönetimi gibi konularda bireylerin güçlükler yaşadığını göstermektedir. Grup müdahaleleri kullanılarak, seçilen doğru yöntemin oluşan stres ve duygusal güçlükleri azaltmada bireylere yardımcı olabilir.

OSB’li bireylerin yetişkinliğin karmaşık sosyal ilişkilerini anlamakta ve yönetmekte daha zorluk yaşamaktadırlar (Olçay-Gül, 2012). Yetişkin OSB’li bireyler, yaşamları boyunca daha ileri düzeyde sosyal becerilerle karşı karşıya kalırlar. Duyguları tanıma, anlama, empati kurabilme, duyguları ifade edebilme becerilerine yönelik daaha çok desteğe ihtiyaç duyarlar. Girli ve Sabırsız’ın (2011) çalışmasında resimle duyguların öğretiminin OSB’li bireylerde etkili olduğu görülmüştür. Yetişkin bireylerin ulaşabilecekleri profesyonel olarak hazırlanmış görsel materyalce zengin el kitapları, internet kaynakları, tv programları, sine vizyon gösterimleri sağlanabilir.

Çalışmaların süreklilik kazanması, daha fazla ihtiyaç sahibi bireye ulaşması, toplumda otizm farklılığının arttırılması ve yaşam boyu devam eden bu bozukluğun bireyin psikososyal süreçlerine olumsuz etkisini en aza indirmesinin amaçlandığı araştırmalar ve alan uygulamalarının yürütülmesi gerekmektedir.

Ülkemizde otizmlili bireyler, öncelikle özel eğitim merkezlerinden yararlanmaktadır. Ancak bu merkezlerde daha çok akademik beceriler üzerinde durulmakta ve amaç ve beklentiler bireyin sosyal becerilerini geliştirmeye yönelik olmamaktadır. Otizmlili bireyler destek eğitim programında yer alan iletişim ve sosyal becerilere yönelik modül ve kazanımlar yetersiz kalmakta, genelleme ve kalıcılık konularında bireye katkısı yeterli değildir. Otizm spektrum bozukluğunun bireyin yaşam boyu etkilendiği sosyal etkileşim yoksunluğu boyutu, kişilerin yaşam boyu gidebilecekleri, sosyal beceri eğitimlerinin yer verildiği kurum ya da eğitici kurslar oluşturularak bireylerin hayatlarını kolaylaştırabilir, toplumsal rol ve görevler üstlenmeleri ve otizm farklılığından en az etkilenmeleri sağlanabilir.

Ergül ve arkadaşları (2013) “Özel Eğitim Öğretmen Adaylarının ve Öğretmenlerinin Zihin Engelliler Öğretmenliği Lisans Programı Yeterliklerine İlişkin Görüşleri” adlı çalışmasında, katılımcıların OSB’nin en sık dile getirilen, kendilerini yetersiz buldukları ve hizmet içi eğitime gereksinim duydukları konulardan biri olduğu belirtilmiştir. OSB’li bireyler ile çalışan eğitimcilerin alandaki bilgi birikimlerini arttırmaları için çalışmaların yapılması, alanda çalışanların akademik çalışmalara katılımlarının sağlanması ve teşvik edilmesi gerekmektedir.

Yurt dışındaki çalışmalara bakıldığında, alanda çalışanlara sağlanan koçluk eğitiminin gerek öğretmen gerekse öğrenci verimini arttırdığı görülmektedir. Okul öncesi eğitim kurumuna devam eden OSB'li olan ve olmayan öğrencilere yönelik sosyal beceri eğitiminde 3 öğretmene verilen koçluğun verimliliğine ilişkin yapılan bir çalışmada, öğretmenlerin fiziksel ve sosyal strateji kullanımını arttırdığı, sınıf yönetim becerilerini güçlendirdiği ve koçluğun işlevselliğinin öğretmenlerin sosyal becerilerini kullanmada kolaylaştırıcı olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda çocukların daha fazla sosyal oyun oynadıkları ve bireysel oyunlarının azaldığı gözlemlenmiştir (Meadan, Ostrosky ve ark. 2012). Ülkemizde, okul öncesinden başlayarak, koçluk uygulamalarının sağlanması, öğretmenlerin bilgi birikimi ve deneyimlerinin anında ve sınıf ortamında yani doğal ortamda karşılaşmaları var olan bilgi ve uygulama eksikliklerini azaltacaktır.

Papatğa'nın (2012) otizmlili çocukların oyun becerileri ile davranış ve sosyal beceri özelliklerini karşılaştırmak amacıyla gerçekleştirdiği araştırmanın örneklemini 2011-2012 yılında Edirne, Kırklareli, Tekirdağ il merkez ve ilçelerinde bulunan özel eğitim kurumlarında ve anaokullarında öğrenimine devam eden 6 yaşındaki otizmlili, zihinsel engelli ve normal gelişim gösteren 150 çocuğun anne ya da babası oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda oyun becerileri değerlendirme ölçeği toplam puan ortalamaları sonucuna göre normal gelişim gösteren çocukların puan ortalamalarının otizmlili ve zihinsel engelli çocukların puan ortalamalarına göre daha yüksek çıktığı ve aradaki bu puan farkının istatistiksel açıdan anlamlı olduğu, zihinsel engelli çocukların puan ortalamalarının ise OSB olan çocukların puanlarına göre daha yüksek çıktığı fakat bu puan farkının istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Avcil, S., Baykara, B., Baydur, H., Munir, K., & Emiroğlu, N. (2014). 4-18 Yaş aralığındaki otistik bireylerde Sosyal İletişim Ölçeği Türkçe Formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 26, 56-64.
- Balçık, B., & Çiftci-Tekinarslan, E. (2012). Otizmliler çocuklara sosyal beceri öğretiminde sosyal öykülerin etkisinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 13, 1-20
- Demir, Ş. (2014). Otizmliler çocukların sosyal becerilerini etkileyen faktörler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 47, 223-245.
- Diken, H. İ., & Acar, Ç. (2012). Otistik bozukluk gösteren çocuklara video model öğretim uygulamalarıyla yapılan çalışmaların incelenmesi. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 12, 2719-2738.
- Diken, H. İ., & Güven, D. (2014). Otizm spektrum bozukluğu olan okul öncesi çocuklara yönelik sosyal beceri öğretim müdahaleleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 15, 19-38.
- Ergenekon, Y. (2012). Otizmliler çocuklara videoyla model olma kullanılarak ev kazalarında basit ilkyardım becerilerinin öğretimi. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 12 , 2739-2766.
- Ergül, C., Baydık, B., & Demir, Ş. (2013). Özel eğitim öğretmen adaylarının ve öğretmenlerinin Zihin Engelliler Öğretmenliği Lisans Programı Yeterliklerine ilişkin görüşleri. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 13 (1), 499-522.
- Girli, A., & Atasoy, S. (2010). Otizm tanılı kaynaştırma öğrencilerine uygulanan Bilişsel Süreç Yaklaşımına Dayalı Sosyal Beceri Programının etkililiğinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 9 (3), 990-1006.
- Girli, A., & Sabırsız, S. (2011). Otizm tanılı çocuklara uygulanan “Resimlerle Duyguların Öğretimi Programı”nın etkililiğinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 12 (1), 1-16.
- Güven, D., & Vuran, S. (2015). Otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin sosyal becerilerini geliştirilmesinde grup müdahaleleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 16 (1), 29-51.
- Halisküçük, E. S. (2007). *Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilere Makarna Pişirme Becerisinin Öğretiminde Video Modelin Etkililiği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Matson, J. L., Matson, M. L., & Rivet, T. T. (2007). Social-skills treatments for children with autism spectrum disorders: An overview. *Behavior Modification*, 31 (5), 682-707.
- Karaaslan, Ö., & Kutlu, M. (2010). Otizm spektrum bozukluğu olan bireylerde sosyal öykü kullanımı: Alanyazın taraması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2), 2010, 1-17.
- Korkmaz-Toper, Ö., Ünal, F., Özdemir, B., & Çimenci, S. (2014). Otizm spektrum bozukluğu tanısı almış bir kaynaştırma öğrencisine, teneffüs zamanlarında arkadaşları ile oyun oynama davranışının kazandırılmasında sosyal öykü kullanımının etkililiği. 24. Ulusal Özel Eğitim Kongresi bildiri özetleri el kitabı (s. 230). Edirne: Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- Korkmaz-Toper, Ö. & Diken, H. İ (2013). Temel tepki öğretimi-TTO (Pivotal Response Treatment-PRT) ile gerçekleştirilen etkililik araştırmalarının betimsel analizi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 14 (1), 41-55.
- Koyuncu, M. (2009). Karşılıklı yoğunlaştırılmış etkileşim yönteminin otizmliler çocuklarda iletişim becerilerinin gelişimine etkisinin değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

- Köroğlu, E. (Ed.) (2013). *Ruhsal bozuklukların tanıs ve sayımsal el kitabı*. İstanbul: Hyb Yayıncılık.
- Kurt, O., & Genç-Tosun, D. (2014). Otizm spektrum bozukluğu ve video modelle öğretim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 15 (3), 37-49.
- Meadan, H., Ostrosky, M. M., Zaghawan, H. Y., & Yeong Yu, S. (2012). Using coaching with preschool teachers to support the social skills of children with and without autism spectrum disorders. *International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE)*, 4 (2), 74-94.
- Odluyurt, S. (2013). Kaynaştırmaya devam eden otistik özellikler gösteren çocuklara kurallı oyun öğretiminde akranları tarafından doğrudan model olma ve videoyla model olma öğretiminin etkilerinin karşılaştırılması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13 (1), 523-540.
- Olçay-Gül, S. (2012). Ailelerce sunulan sosyal öykülerin otistik spektrum bozukluğu olan ergenlerin sosyal becerilerine etkileri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Ankara.
- Olçay-Gül, S., & Tekin-İftar, E. (2012). Otizm spektrum bozukluğu tanısı alan bireyler için sosyal öykülerin kullanımı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 13 (2), 1-20.
- Olçay-Gül, O. S., & Vuran S. (2010). Sosyal becerilerin öğretiminde video model yöntemiyle yürütülen araştırmaların analizi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 10 (1), 217-274.
- Öner, P., Öner, Ö., Çöp, E., & Munir, K. M. (2012). Sosyal iletişim ölçeğinin okul öncesi çocuklardaki geçerlik ve güvenilirliği. *Klinik psikofarmakoloji bulteni= Bulletin of clinical psychopharmacology*, 22(1), 43.
- Özen, E., & Özdemir, S. (2015). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda yüz işleme ve göz işleme becerileri. *International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE)*, 7 (1), 1-23.
- Papatğa, E. (2012). Otizimli çocukların oyun becerileri ile davranış ve sosyal beceri özelliklerinin karşılaştırılması. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Edirne.
- Pierce, K., Conant, D. Stoner, R., & Desmond, J. (2011). Preference for geometric patterns early in life as a risk factor for autism. *Research Gen Psychiatry*, 68 (1), 101-109. Doi:10.1001/archgenpsychiatry.2010.113
- Sucuoğlu, B., & Kargin, T. (2006). *İlköğretimde kaynaştırma uygulamaları: Yaklaşımlar, yöntemler, teknikler*. İstanbul: Mor-pa Yayınları.
- Sucuoğlu, B., Çiftçi-Tekinarslan, İ., & Pınar, S. (2013). Zihin engelli çocukların annelerinde Sosyal Beceri Dereceleme Sistemi Ebeveyn Formu'nun psikometrik özelliklerinin değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 38, (170), 136-144.
- Turhan, C (2015). Otizm Spektrum Bozukluğu Gösteren Çocuklara Sosyal Beceri Öğretiminde Sosyal Öykü ve Video Modelle Öğretimin Etkililik ve Verimlilikleri. Yayınlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Turhan, C., & Vuran, S. (2015). Otizm spektrum bozukluğu gösteren çocuklara sosyal beceri öğretiminde sosyal öykü ve video model uygulamalarının etkililik ve verimlilikleri. *International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE)*, 7 (2), 294-315.
- Vuran, S., & Genç-Bozkuş, G. (2013). Sosyal becerilerin öğretiminde temel tepki öğretimiyle yürütülen araştırmaların incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13 (3), 1715-1742. Doi:10.12738/estp.2013.3.1549